

Axel Munthe – liv och läkekonst

Bengt Jangfeldt. **En osalig ande. Berättelsen om Axel Munthe**, 672 sidor. Stockholm: Wahlström & Widstrand; 2003. ISBN 91-46-18183-0.

Recensent: Johan Cullberg, professor, Stockholm.

»Det är få jag kunde hålla av så som denna insmickrande begåvning, som har andens och hjärtats (begåvning) i lika hög grad. Men medan jag har nöje av honom, vet jag att han redan är trött på mig. Och med den känslan följer aldrig trygghet.«

Orden är Björnstjerne Björnsons i ett brev till dottern Bergliot år 1888. Där beskriver han den då 31-årige societetsläkaren, tillika fattigläkaren, Axel Munthe. Björnson kände Munthe väl i den nordiska kolonin i Paris. Med tiden skulle hans tveksamhet mot Munthes karaktär förbytas i renodlat förakt.

Axel Munthes stjärna var i klar uppgång. Studierna hade han genomfört i Sydfrankrike, eftersom han hade tbc och inte tålde det svenska klimatet. Han blev landets yngste examinerade läkare och älskad, eller avgudad, av patienter som snart strömmade till hans Parispraktik från alla kontinenter. Det spelade ingen roll om patienten var storfurstinna eller Texasmiljardär. Munthe begärde sällan arvode, de som sökte honom förväntades visa vad konsultationen var värd. Samtidigt hade han en betydande gratispraktik bland fattiga. Hur han praktiskt kombinerade detta är oklart, som så mycket annat i hans liv. Idag är han mest känd för sin skapelse villan San Michele på Capri. Den ägs idag av San Michelestiftelsen och hyser på stipendiebasis forskare, konstnärer och författare.

Munthe och drottning Victoria

Nyligen skildrades Munthes liv och person för Läkartidningens läsare i en ingående artikel av Lennart Moberg (LT

51-52/02). I höstas kom så en över 600 sidor lång Munthebiografi av Rysslandkännaren och författaren Bengt Jangfeldt. Här avmystifieras Munthe i viss grad – men fortfarande behåller han åtminstone för mig en hel del av sina hemligheter. Jangfeldt har under ett antal år ägnat stor möda åt att gå igenom arkiv och brevsamlingar i sin jakt på verifierade händelser och direkta beskrivningar. Han har också, med stora hinder på vägen, fått tillgång till drottning Victorias brevväxling med Munthe. Den förvaras numera i Bernadottearkivet. En stor del av biografin handlar om förhållandet mellan drottningen och hennes läkare.

»Vicky« är gift med kronprins Gustaf, som hon beskriver som genomtråkig. Möjligen har dennes homosexuella läggning redan nu börjat göra sig gällande. Hon blir stormande kär i Munthe då han blivit hennes hovläkare 1889. Munthe tillbringar många somrar och resor med drottningen. Hennes hälsa var vacklande på grund av kronisk bronkit och benägenhet för lunginflammation. Dessutom led hon enligt läkarna av neurasteni. Munthe bestämmer i praktiken fullständigt över hennes liv under de 40 år som de har denna täta kontakt. I sina brev uttrycker hon starkt både sitt djupa förtroende och sin erotiska längtan. Det verkliga förhållandet förblev dock en väl bevarad hemlighet.

Kärleken och döden

Munthes via amorosa var ganska knagglig och oklar. Han gifte sig mycket ung för att, enligt egen uppgift, komma ifrån en stor förälskelse i en annan gift kvinna. Den saknaden verkar ha legat som en bitter underton större delen av hans liv. Axel flydde från denna kvinna till kole-raepidemin i Neapel år 1884. Där arbetade han dag och natt med att behandla sjuka och döende. Erfarenheterna omvandlades först till tidningsartiklar och senare till boken »Bref från Napoli«, som gjorde honom känd i Sverige. Äktenskapet beskrivs som omaka och olyckligt. Han bröt snart upp från det och flyttade från Paris till Anacapri, där han bodde under flera år verksam som läkare bland ortsbefolkningen. I mycket delade han deras enkla liv och tog huvudsakligen betalt in natura. Men hans rykte från Paris hängde i; Prins Eugen, patient från Paristiden, förmedlade kontakten med kungahuset, och berömdheter från hela världen knackade på. Munthe beslöt sig då för att flytta till Rom. Här inleddes en ny era. Han blev snabbt läkaren på modet, det var nu han mötte drottningen. De arvoden han fick – fortfarande utan att begära några – var också furstliga. Ekonomin vände, och han reste på hembesök i stilig landå med

egen kusk och med hunden Puck vid sin sida.

1907 gifte Munthe om sig med engelskan Hilda Pennington. Deras samliv resulterade i två söner. Paret levde snart åtskilda, men någon skilsmässa kom inte till stånd. 1908 inträffade den väldiga jordbävningen i Messina då 70 000 människor omkom. Axel kastade sig dit, arbetade som läkare och beskrev sina intryck i tidningsartiklar. För sina insatser fick han senare en medalj av italienska staten. Samtidigt hade Capriboendet blivit ett livsprojekt för Munthe, och han lät bygga det lysande San Michele ovanpå kejsar Tiberius gamla villagrund. Det vill säga i sin bok säger han att han bygger det stora huset med egna händer och gör ritningarna själv. Det vet vi senare var en sanning med stor modifikation. Ensamstående men med en ständig ström av berömda gäster och patienter blev han tilltagande egocentrisk. Han hade ett hetsigt humör, var retlig och kunde vara på gränsen till oförsämd, även mot de höga patienter som han tyckte var vulgära eller korkade. Efter drottningens död, då den svenska utgåvan av boken om San Michele kom ut, bad han K O Bonnier att sända den till kungen med hälsning från författaren! Sedermera uppstod det dock något slags vänskap mellan dessa ensamma män, och Munthe bodde på slottet fram till 1949, då han avled vid 92 års ålder.

I självbiografin nämner Munthe aldrig sina äktenskap eller sina barn. I stället framhåller han som orsaken till att han lämnade Paris en svår konflikt med den berömda dr Charcot, där Munthe har rollen av den modige underordnade och Charcot den auktoritära knölen. Historien kan dock inte beläggas och är förmodligen uppdikad. Sitt liv framställer Munthe själv som en blandning av den vandrande judens och den av Mefisto fångade Faust: Han erövrar hela världen men får ingen ro. Misantropin tilltog. De enda varelser han orkade ha i sin närhet under längre perioder var hundarna och tystlåtna tjänarinnor. Men han hade många förälskelser – flera gånger i gifta kvinnor som inte på sikt kunde störa det oberoende ungarlivet.

En motsatsfylld personlighet

Då man i Jangfeldts varsamma men inträngande biografi kommer närmare Munthe, framstår Björnsons uttalande som förstäligt, liksom dennes senare totala avståndstagande. Men då Munthe var till sin fördel – och det inträffade ganska ofta särskilt i yngre år – var hans charm svärmotståndlig och hans väsen mycket intagande. Han hade en oöverträffad berättarförmåga, improviserade utmärkt på piano, sjöng med en vacker

baryton och hade en stor fond av visor i sitt minne. Med drottningen delade han intresset för fotografering och djur, och hans kunskap om konsthistoria var avsevärd.

Munthe var uttalat filantropisk i såväl det stora som det lilla. Samtidigt föraktade han mänskligheten. Sig själv lyfte han kokett fram som ett mysterium. Han kunde inte förstå varför andra intresserade sig för honom, men hans pretentioner på särbehandling blev allt starkare. Han kunde komma för sent till kungamiddagar och skyllde då på viktiga patientbesök. Ofta lät han sig inviteras till kungahuset eller till semestersamvaro med mycket förmögna personer. Hans klädsel var vanligen ovärdad, och en kvinnlig bekant beskriver hur han »äter som en varg, nafsar med tänderna«. Själv menade han att nyckeln till framgång som läkare var människors behov av att bli lurade. Tidvis led han av depressioner, och hans sömnlöshet plågade honom under större delen av livet.

Denne passionerade men samtidigt kalla person kände hur hans livskänsla förhöjdes i närheten till död och döende. Han drogs till katastrofer då hans livskriser hotade att överväldiga honom. Inför den svårt lidande eller döende människan kände han ett mera odelat medlidande. Hans starka personlighet och bestämda inställning att alltid kunna ge någon form av lindring (vid behov med en överdoserad morfinspruta) ingav en trygghet som många omvittnat. Då han vid 27 års ålder levde nära de kolerasjuka i Neapel var det rysk roulette han spelade. I kärleksrelationerna märktes hans klyvnad starkast. Han tycktes ha varit oförmögen eller ovillig att leva i ett jämbördigt beroende till en kvinna. Förhållandet till drottning Victoria blev naturligtvis den ultimata lösningen för Munthe: Han fick en begåvad och attraktiv kvinnas gunst utan att riskera att bli bunden eller komma för nära. Dessutom hade han besegrat en kunglig motspelare. Risker för tråkighet var ständigt reducerad genom det avancerade hemlighetsmakeriet.

Den narcissistiska problematiken

Det är naturligtvis en banalitet att påtala Munthes narcissistiska personlighetsdrag. Men de ger ett slags sammanhang och förståelse för hans motsättningar: Kärleken till djur och döende kontra hans misantropi och ofta uttalade förakt för sina bortskämda patienter. Generositeten och enkelheten stod i kontrast till lusten att umgås med de mäktigaste och högsta. Längtan efter det autentiska som samtidigt komprometterades av det ständiga maskspelet. Medlidandet fanns med dem som hade det svårast, medan

bristen på förståelse för de närmastes känslomässiga behov ofta var slående.

Att ha en rimlig fond av narcissism eller självkärlek är nödvändigt för alla människor. Men den kan lätt kompliceras både av för lite basnäring och av alltför mycket gödning. De för de flesta människor så välbekanta kasten mellan att se sig som bra eller som dålig, omtyckt eller föraktad och osedd, blir förstärkta till ytterlighet hos den som har en uttalad narcissistisk problematik. Ett självhat täcks där över av grandiosa föreställningar om den egna personlighetens företräden och rättigheter. Den sidan måste få ständig näring genom yttre framgångar, nya erövringar. Det dolda självföraktet kan bryta igenom vid svåra besvikelser eller motgångar. Ofta blir det tomt runt en sådan person med tiden, då sanningen hinner ikapp.

Man talar ibland om en malign och en benign narcissism. Vid den benigna typen är prognosen bättre vad gäller möjligheten till sen personlighetsutveckling, även om den akuta självmordsrisken är väl så hög vid kriser. Här märker man en större närhet till reala skuld-känslor och därför också en beredskap till försoningsarbete. Vid den maligna formen är skammen en långt viktigare drivande affekt än skulden. Inför hot reagerar den personen gärna med paranoida mekanismer och har därför svårt att växa i självinsikt. Munthe besatt många godartade drag i sin personlighet, och mycket i hans liv kan beskrivas om en pågående avbetalning för det som han själv upplevde som sin kärlekslöshet.

Munthe som läkare

Munthe gjorde gärna rent hus i patienternas ymniga hemapotek och anbefallde fysiska aktiviteter och frisk luft. Ryktet som diagnostiker och behandlare med nästan magisk förmåga var en god hjälp för den snabba tillväxten av hans praktik. Han krävde lydnad vad gällde ordinationernas efterföljd och utstrålade en orubblig tillförsikt till sin diagnostik. Det medförde att patienter som annars var vana att bestämma över andra föll till föga och underkastade sig. Munthe förmedlade på så sätt hopp till sina patienter. Han brukade säga att hoppet var den viktigaste bundsförväntan vid våra terapeutiska åtgärder. Att det stämmer lika mycket idag vet vi genom olika randomiserade studier. Men hur bygger vi in det i vår medicinska vardag utan att förfalla till en oreflekterad paternalism? Man tänker gärna på andra kända läkarpersonligheter som »Enköpingsdoktorn« Ernst Westerlund eller Poul Bjerre. När skrivs avhandlingen om deras kliniska verktygslåda? Den auktoritäre gudalike doktorn ligger emellertid långt

från dagens konsumentinriktning. Nu ska patienten erbjudas en valfrihet som hon ofta inte klarar av att använda.

Munthe hade, liksom många av den tidens kolleger, utvecklat förmågan att avlyssna och registrera de subliminala stimuli läkaren alltid möter i patientkontakten. Det innebär att också väga in de kodade psykologiska meddelanden som finns i motorik och språk, något som nu för tiden har fått en lägre rang på grund av de tekniska undersökningarnas primat. Det ligger en bjudande konflikt i frågan hur man utbildar och utbildas i diagnostikens och behandlingssamtalets konst. Hur mycket tränas de unga läkarna idag i att medvetandegöra de subliminala psykofysiska meddelanden som patienterna ger? I vilken grad tar fascinationen för apparaternas och provens exakthet över och svälter ut det diagnostiska seendet och lyssnandet? Att en utbildning som är inriktad på lyssnandet med »tredje örat« låter sig genomföras utan stora svårigheter, bland annat med videoteknik, vet alla som provat på den. Flera gånger kom Munthe i konflikt med andra hovläkare och experter, med följd att dessa fick stryka på foten. Det behöver inte sägas att han var föga populär inom läkarkåren och att man gärna ondgjorde sig över hans snabba och något bristfälliga formella utbildning.

Stimulerar till tankar om läkaretik

Jangfeldts bok innehåller mycket lite tolkningar och moraliserande synpunkter. Den är desto mera rik på fakta och detaljer som gör att läsaren själv tvingas tänka. En del kan kanske tycka att den är alltför detaljerad – själv avnjuter jag ofta dessa detaljer, som ger en stark tidsatmosfär. Läkaryrket innehåller många frestelser för våra svagare eller starkare narcissistiska personlighetsdrag. Att ständigt vara nära människors väl eller ve, att ha många som är konkret beroende av vårt intresse och vår välvilja innebär med automatik risker för vår egen självbild. Denna biografi stimulerar till samtal om vår professions etiska aspekter. •